

ООҢ БОДАЛДАРЫ, САГЫШСЫРАЛЫ

Ооң кыштаа Кызылдан ырак эвес. Калбан-Хал деп берде. Хундуе хой кадары чораша, дон кырыдан хоорайны барадан көргүзүр. Ханаландыр турупкан борбан кара ми шитинде дүлдүн берген бакыт-балат орасомазы дам-дум көстүр. «Ээ-та, депшилгенди ар-мы бо-дур ийин» деп, ол кезек када муңгаралга алыр. Хоорай чурттакчылары ол ышты канчал шөлзөн тынч олурарлар ирги? Ыштын кырыдан доуран-доуран, машиналарнын үндүр бугүргөн газыт хейи... Беш-алды кире бичсеке заводтарын болшак чыгыт бажынарнын үндүрүп кээр жакы хоорай кырында калбар-тыр чыдыл алыр, шим-чеш-дырташа да дивес улуу кара амьтан-на...

Часкаан хой кыры чортуу чооруура, кыны багынта жүрүбс дээрл аян. Чамдыкта элден-эини дүш-беле демей, аянада болза, сагышка кирбес бодалдар баш ишти дойлуу келгилээр. Тыва чоңун аймактын чамдыкы ам келген, чон делер баштамы берген ош? Акжылы чок. Сактырга базар-баар черттапый, суган үндүр чоталдык, тын девидзон балдык дег, шикелде, шамкыланган... Башырым чадала чоруур. А мал акжылы. Сөн чалым, күштүт колдарынын херегап турар чугула адыр ол эвес-тир бе, амыак эш? Мал-биле эдер-жир болууда, сөн туман-налган бакыдан чак хоорайны ол аартында-а, бодун билбээнде аял-ооктар. Малдын бир буяны олду. Чалтангыч, чаш аяай хураган ажаал-те-жир дээш тешир чынык-даа чок болур, сагыш-сетинил чыгаар чымчан келир. Мал акжылы ба-гай деп кыч айдиди? Ол ындыг эвес. Кол-ла чү-бе — малчынарнын аймак-лаар, чурттар бадалдарын энжидери. Бо состере пат шюугу калтырылган ош, утказынче безин ханьлаш-тыр бис ийин...

Вин-Хем районун «Са-» совхозунун Сесерин салбырнын муракчы хой-жуу Демир-оол Салчакович Дотнаан бодалдары оон-даа хой. Чамдыкта баш муңгаралга боор. «Угадан чоуулан» деп удуг чогуалчы анаа эвес черге чугаалаан болгай. Бис малчынардыкы чүг-ле малына-ла өйлөйк олурар кылдыр савтыр болгай бис. Кичи бурзуу база хире-шааче бодал-сагыш-тыг чүве ййнаан.

Демир-оол Салчакович Тыва АССР-ниң улус депу-тата апарза, бир дугаар сагыш чоуашкыны — мал-чынарнын черле нитизин-биле кээде чоңунч социал айтыртылары болур. Көздөн экономикаын быжыктар. Ону чедип алырга бизни чагырып дуураар ба-гадан алырдыгаш, чаш дөжүктү экономикаг ар-жирлерге кирер. Аренада дөжү ймыкан. Оң акжылы Дотнаанларын өт-бүлөн баштайт чылын на керээ чарып алгаш, керген. Олар совхозуна хоюндан агы-да, он молдурун эстүрүп берген. Чыл тончууна дөрт ораның санбар-биле хемчээтнер ашка-тоерик-ти алганар-даа. Оң акжылы-биле хой машина савым алган. Кичи болуун акжы-лерин үндүрүп, ак сеткил-дин акжылынын ачында ак чурттан чооруу болза, ол дег деткинесичи чүве кайда боор. Иччала-даа социал айтыртылар шит-пирлетиниңден мал амыак берге болду ийин. Ында чыгыт чок. «Кичини

бүдү сиреп-ле чооруур акжы-дыр ийин» деп, Демир-оол Салчакович улу-ттынар. Ыччанга-ла оон программазыны кол уу-социал айтыртылар. Чурт-тал, амьдырал олурар бай-дал эни болза, кичиниң шитиле бермеси ош биле денитүрлеттирер.

Ам хой кезиниче хоорай череге чүтүрүп арга-ган. Ында социал хань-лыкта чүтүрүл-биле мыдыг. Ыччанга шикелер чурт-тал өскөн суурларыга акжылдан, төрөн черлерин хожугулу, сайыратын дөз болза, мыдыг байдалды тургузар херек. Вин-Хемде Ленинна деп суур бар, ол үтүндүргөн (нагдынча дөз бе) суурларың сань-че кире берген. Ону чүгө натап көдүрүп, дриганы болбомай? Өкө, Сесерлиг, Суш суурларың чагай-жымдылаан кирзөнге ай-тыр. Ындыг-ла мизак эвес-те Сесерлиг база үтүндүр-ган суур турду. Ам көрү-нөр даан: ийи кыт шюла база туттунаан, кудуктар калтыган, аяси-саг акжы-тыгтан, бакыт-балат не-мөй туттунуп эгелзэн. Чер-ле шору. Ындыг иямыл чоруп олурган, чоору бут кырыга туруп, өзүп, сай-зырай. Кичи черле чань-сы черге тапталы-ла олур-ар боор.

Демир-оол Салчакович чоонта чаа, январь 18-19 хуниринде акжыларнын, тараачынарнын, инженер-техниктиг акжыларнын мол тоозалектеринин Мо-скава болган. Бүгүнкү чөвүл хуралына кириш-кеш келген.

Горбачев дарга-биле чадгыс тегерик стол арты-га олурган, чугаалааш-кыс. Ону дымнан, көрүп олурга, акжы-биле чуга-лаарга, баарым акжы кел-ди ийин. Михаил Сергеевич чурттан байдалын энжидер дээш ол хире кызып турда, бизин, янни чоңунч база чөгөнчияс көчүт-ла-дыр. Шичек чадал-ла, чүг-ле чуга-биле «эде тур-густууну» турар — деп, хой-жу сеткили үлешти.

Ам черле болгай аан. Ку-руг чуга-биле чүгө чедип алыр бек? Ыччанга-ла бо со-дугаар депутаттар, шынал-даа республиканың бу-рунгарлаашкыныга мйал-тыг улуг-кузун кирер апар. Оон эвес орук чок.

Демир-оол Салчакович кичикте мезу-зун, чоңу дээш сагыш аарып чоорууну, мал акжы-лын хожугулар, төрөн чед-рин акжы-ин-биле наастар дээш чүткүдүн ому тань-мар кичи бурзуу билер. Ыч-чанга-ла мыдыг болган боор — хойжунун алтерна-тивтиг турган эштери кан-дидатураларын шүтүп каан-нан. Ам Д. С. Дотнаа Өк-түн 93 дугаар округунда Тыва АССР-ниң улус де-путатына кандидат кыл-дыр часкаан артыкан. Де-

путатка соңгударынын үн-дешинери бар. Демократия дээш-ле «модазаран», кыял-ла хой кичи чадгыс чер дээш «демисекири» алан эвес. Кана-даа тон-тут, чоттүг угаан бодаш-кын херек.

Бодун хуума Д. С. Дот-наа мичара туржуруна бе-ден деп дитти мугаалан болур мен. «Чүстү малчын эвен» калууну декабрь айда болуп турган хуралы-га айтыртылар хандыр, чидидир салыптыр, силги, шевегири, назы ортуу арай четкелек кичини баштай малчын кылдыр беини бо-даван мен. Мал бригади-ри азы специалист ирги бе деп бодал олурдум. Мзон маадырым — ол болган ыш-жыл. Демир-оол Салчакович — уттуг малчыл. Оон ийи дунмазы Виктор биле Эдуард база хой акжылар-ды. База муракчылар, Акжы Нал-оол — Сесер-лин салбырнын эргелекти-зи. Оон, кыштагаланын дугайында мугаал бээрин дилзоримге: «Өчюгүн аа. Солунга шүтүп Дотнаалар апар эвес биз — дээш. Ында кичи энчонсар чүү боор. Эки мезулу, төлентиг, кы-рымкан акжылдан, чурттан чооруу болза, алышкарлар биз дээш канчаары? Адааргак сеткилер, узун дыдар тургулар харын.

Демир-оол Салчакович — сес уругуну адаа. Аалы-га челе бергенкесте, улуг уругтары сажамчылан, ала-нези дузалыш турар болдулар. Огу Александр шериң эрттирген сойда бир чыл ажыр аалды, ону классы Лора, Бораш — практинда. Уругтарынын авазы Динезма Маады-евна чүтүкча тырттыр дээр-ге: «Ол-даа хей боор, Демир-оол Салчаковичниң бодун тырттыр көргүзүр» деди. Энтиг, пабыралдыг, акжылар-кежээ өт-бүлөн дугайында моон-даа хойжу болур.

Чоңунч амьдыралын, сеткил-бодалын, сагыш чо-уашкынын эни билер, бөдүн (чүг-ле «бөдүм» болур укурдугу) малчы-ныкыс депутатына соңгуду-ала, сайыралыкыс бир-ла базым чымык оргой. Депутаттар келген, хамык чүвени акжысыч жипр каал берип дээр болза, ба-ра-ла шын эвес. Чүгө негиз-техника эйлер болза, кайын болур. Оларын дет-кири чугула.

Хойжувус коммунист кичи болганда, партия дугайы-нда дуурул ош сеткилиниң бирин бурган чооруу. Оон партияны стажы оранчок барган, шериңге турган-ла кирип алган. Сөөлү чүге бурууду кичи тымыскаар акжы-биле оо-хоран сестер, чидиг тешир деп, партиякы кадаль-ла турар. Моон чамдыкы шыныг магат. Ындыг буруудагымынча онашпаш дие, партияны турштуу бымж өлээр херек. Чүгө коммунист ат эзымайып, партия деп чүд дээрин сеткилин икылдан угаан, анаа бугузелес оонумай чооруу кичи. Ол бекик сестер эвес, шыны ол.

Коммунист, муракчы хойжу, депутатка кандидат Д. С. Дотнааның дугайында кысыкы-биле бижиңгире, кыдыг, төрөн черистиниң өздүгө, сайыралы, төрө чонкустун мезу-шымарла-рынын айтыртылары, де-дир эгидер үнелгич чагыла-рымыс — бо буту канди-даттың программазында кирип турар. Оң Тыва АССР-ниң улус депутаттыга соңгуду алырын күзеп, соңгучуларын иделгени, бугузелес шымынчылар боор дээринге бис база идеген маалы.

Надежда ЭРГЕП.

Чимит-Доржу Байро-вич, силерниң программазы-ны февраль 1-де «Шын» со-дунга РСФСР-ниң улус де-путаттарынын кандидатта-рына окруттан кады депши-тирип турар өөрүлериң-биле кады парлаан чүве. Ында доңуулап кирген болгай. Аңаа немей чүгө чугаалап болур ирги?

— Шын харын мзон про-граммамда чамдык чүлдөр солдунда парлаттымаан чү-ве. Ону черле доңуу-биле солунуң номчучуларына дуннатыс эни деп бодаан ки-жи мен. Депутаттын манда-даны чоң өмчилээр беини ар-ганы чамдыкна чок болур улус. Аэропорттарга, авто-вокзалдарга баралындаам гс, гостиницага база. Мал-чынарны канчаар хулэп код турар-дыр. Садим-ма-газинерге баарга кандыг-дыр? Мзон бир согултам — Кы-зыкта малчынарнын аалчы-лар бамынын туттурар. Ол дээрге анаа эвес бакыч бол-ду. Харын орду деп-лаа болгай-ла. Оң шитинде би-лет садар нассалар база ту-рар. Полицияна... Оода ча-далышкын хылап, дикчи кылдыртып, караал шичи-кир алыр кылдыр. Карап шилин база оон доран-ла садим алыр. Ындыг тутуду-турттар дугайында айты-рымыс кая-да өң-ше шы-гыкың-биле тургузар.

— Бистин республика чоорту өске деписекарлыкышак, бот-хандыргалакыс база кирер укурду болгай. Согула кыдыг. Маңа чак баштыр программаларда чүү бот ирги?

— Силерниң айтыртынар шың. Чиг этти республикага болбазыралыкыс черле эки улуг интонгейни салбас болза хожик. Мурунда республиканың Министрлер Чувуелениң Даргазы тур-ган, бо талазы-биле чамдык айтыртылары Федерация чаааның-даа, черле СССР-

ниң Министрлер Чувуеленин-ге-даа тургускуланын. Оң түнелинде Кызылда ам ал-гыдан тон даараар фабрика-нын тудуу турары ол. Бо та-лазы-биле ССРЭ-ниң чик улестур министри турган эш Тарасова наш удаа кирдим. Ол шыкан кычан ССРЭ-нин Куралынын даргазының бири оранакчыы турган Н. И. Ракинова киргедим. Ол дарга биске дык дуза-лаан. Ул фабриканы бо чы-зын азы келир чыын ажы-далга кирер. Бистин совхоз-тарымыс алгыларын окуп турар болгай. Эске черлерге барып дузарымыска, тас, урелген дээш-ле баар.

Оон аңгыда, Кызылдың этт комбинатынын күчүзү у-дугаа турар. Оон ачында чү-гө кылдып ам болур бис, чүгө чедип алыр бис? Арган мал-дык эддин болбазыралыкыс турган, бири сортуу кыл-дыр консервалат алыр бис. Бис кутуне фондүзүге чү-гө 1 тонну эддин дукар укурду бис. А салгытымын, чылгычыны албас. А бир эвес ол этти болбазыралы-ка, өскээр садар болуусу-ска, дык кочаалык болур бис.

База бир айтырмы: РСФСР-ниң Дээди Совети-ниң бир сессияныга санал берип турган, чамдык черлер чүгө чиг эт базар база бол-уу турарын мугаалаан, чиг-же кылдыр бодуустун рес-публиканың байданын иргестүүсү. Мзон ол саналы-мын тон солунга база барлаан, өске черлериниң тө-лөздери депутаттар аякка дөткөн чүве. Чүгө кичи дээр-им ол? Хамыктың муруну-дун — дун. Дүктөн бис чыл-дың-ла 40 млн. рубль орлга ал турар бис. Ону дыды-ды-раар болуусуна, 100 млн, а пест-тавын кылып шындат-ар болуусуна, 200 млн. рубль ам болур. Ан-Дуруктын ар-гытлыг кылдыр фабрика-зынга чордум. Шаа-биле эни ажыдап турар улусту-тур. Кадрлар херек. Чиг этти болбазыралыкыс талазы-биле программазы акжылды кы-дыр, оң механизм чогая-дык апар бис.

Районор төптеринге база чиг этти болбазыралыкыс би-чи дехтери амьдыр, анаа амьдырлары хаара тудар херек. Ындыг аргалар бисте бар. Ол дээш амьдыр мен. — Ийе, ам мээш салыр дээн база бир айтырымчы

МАЛЧЫНАРЫНЫҢ АТ-АЛДАРЫН КӨДҮРЕР

чоошулап олур бис. Чимит-Доржу Байронович, национал айтыр, кичинидилге талазы-биле программаларны тайылырлар көрүрер.

— Бистин тываларын черле озагай маладыг шы-нары, мезузу — интернаци-онализм деп бодар кичи мен. Черле хундулел талазы-биле дык магалыг, кайгамчык эни чачыл бистин улуста бар. Ону улам байдар, иш-тики культура дээш демисе-кир.

Амык үесе бистин Тывада дык дугайында хойлу белек-кестер-биле комиссия акжыл-дал турар, ону республиканың бүгү чоңу баштай чуга-лажып көөр апар.

Интернациональ коллек-тивтерге бо-ла баар мен. Оларда улуг дуржулга бар. Ону иңтерде, тардыр дээш бүгү кужумну салыр мен.

— Силер кем-херек үлгү-дир чору-биле демисекир тур комитеттиң даргазы болгай силер..?

— Ийе ындыг. Бо талазы-биле бодун хуума чамдык акжылдарын кылдым. Хамык-тын мурунда, чүд дээрге өрге-хойлу камгалар органи-нары өргөнч чүгүла де-рлер-херекселер, техника-лы хандыр дээш айтырты-лары тургустум. ССРЭ-ниң иштин херектер министрине кирдим. Биске МИ-8 деп вертолётту берди. Ол дээрге милицияга дык улуг дуза. Ол шыкан 20 автомашины берди. Тусаяк илжетерин база. Эске-даа чүлдөр кээп

РСФСР-ниң Дээди Совети-ниң депутаты бол келдим. Парламент талазы-биле дур-жунгар бар. Оон аңгыда, Совет органың акжылдык-чы-дыр силер. Советтерниң эргелери кандыг болур укур-дугула, программалар эзутар чүгө канчаар бодат турар силер?

— Мзон бо-ла бүгү согул-гадарымың ботандырдарда. Советтерниң эрге-чагырганы доңуу-биле чер-черге каттап тургузар. Ам оларын өргөн-дык кыдым. Холда тудар чүвени чок. Амгы үесе чер дугайында, өнүч дугайында, бот-башкыларга дугайында база өске-даа хойлу төлөк-лелдерин белектеп турар болгай. Олар Советтерге өргөн хөргө хытысып бээр, ашка-хөргөңгилди-да апар.

Совет органаларга өлзөн үр-үсе акжылдап келдим. РСФСР-ниң Дээди Советиниң оранакчызы болуп база дур-жунга мөөнөп айдым. Федерацаның Дээди Совети-нин комиссияларынын ажы-лына кирип келдим. Шору дуржулга бар. Ыччанга улусту депутаттын маңдайы соңгучулар буареттер бо-ла, хойбулар белектеп, оларын амьдыралга ботан-дыраптыга өң-ше иденкей-ли-биле кирип мен.

Бодумун депутат дуржул-гама бир чоңумалык чүдүл болза, республиканың чам-дык районларыга, хоорай, суурларыга барып, хуу айтыртылар талазы-биле чо-нуу хулэп ам турар мен. Ол чорук тус черин органи-нарыга дуза база болур чү-ве бо. Ындыг практиканы ул-ам-чылар мен. Бир согултам болза, чер-черде депутаттар кыткыжып алгаш, денге ажыдарар. Ычан оларын авторитетти улуг, айтыр-тылары шитпиртээрине чик болур.

— Итернө дээш теттир-диас. Чимит-Доржу Байро-вич. Депутат мандат дээш аажок кужениңкиниң акжылдык, соңгучулар-биле ужуражыл чоруп турар болгай силер. Эң маалык окру-гурларда кады депшиттирген кандидаттар-биле телеви-зиетте база ужураштыр. Ол черле солун болду. Окруттун өске кандидаттары база дык-ла шапырак төлентип. Силезге чедикшиңнери кү-седисе.

...ДЕТКИМЧЕ, ДУЗА АЛБАН ХЕРЕК

Хүв келген тудум соңгудалар хуну чоошулап олур. Депутаттар кандидатыр бо хунерде соңгучулар-биле ужуражыл чоруп турар. Оң чоңумалыг, организатыр эртеринен, депутатка кандидаттын соңгуду мурунун программазынын утка-шынаринда болшак соңгучу-ларынын ому канчаар хулэп, бизин алырдын хей чүве хамаарымы билдишир. Кичи депутат боорунга төлентип болза, чоңу оң чугаалап дет-кимчи.

Улус депутаттарынын соңгудаларынын талазы-биле Кызыл хоорай Советиниң соңгудула чур-гаалыс бо уаада ол айтыртылар, тодаргаларга, соңгудула кампаниянын сөөлү үе-чадазынын дугайында болган.

— Бо соңгудула кампа-нияны моон мурунда эр-ти турган соңгудаларга белектедер биле деткимче, ылгалдык, озагай талазы-биле, оң көсүзү бир кыжаз — альтернативалык болуу турары.

Хоорай Советиниң улус депутаттарынын кандидаттарына 200 окруттан бугу-неттирген депутатка кан-дидаттар — 98 окрутта ийниги, 42 соңгудула окру-гунга үш-үш кичи депутат мандалды дээш туржур. Дерт, беш-даа кандидат буртует-тирген окруттар бар. Ыч-чал келирге, хоорай Совети-нин улус депутаттынын маңдайы дээш демисел ма-наа база чидиг болуру чуга-жажок.

Буртуетиди эртекш, хоорай Советиниң улус депу-татынын кандидатыр бо хунерде соңгучулар-биле ужуражыл чоруп турар. Оң чоңумалыг, организатыр эртеринен, депутатка кандидаттын соңгуду мурунун программазынын утка-шынаринда болшак соңгучу-ларынын ому канчаар хулэп, бизин алырдын хей чүве хамаарымы билдишир. Кичи депутат боорунга төлентип болза, чоңу оң чугаалап дет-кимчи.

Улус депутаттарынын соңгудаларынын талазы-биле Кызыл хоорай Советиниң соңгудула чур-гаалыс бо уаада ол айтыртылар, тодаргаларга, соңгудула кампаниянын сөөлү үе-чадазынын дугайында болган.

тадынын кандидатынын шымылыгай холга алгаш нар окруттуң аякы-биле соңгучулар-биле ужуражыл чоруп турар. Ужуражылга хуралдары, оларынч про-граммазынын сайыры чуга-лажыры — соңгудаларга белектедер кампаниянын эң чидиг, шитпиргич уе-чадазы. А шын түнелдин соңгудалар үндүрер апар.

— Хоорай Советиниң улус депутаттарынын кандидаттар соңгучулары-биле кажа, кажак ужурашса энтим, Мам-оол Хереконич? — Депутатка кандидаттар соңгучулары-биле ужура-жыл агай берген. Ужура-жылгаларын аргалык-ла болза, акжы шындан даш-каар үесе организастаарын көрүп турар бис. Ыччала-жок ол айтырмы байдал-дан хамааржыр. Ужура-

жылга хуралдарын эртри-рери-биле шымыл-булу-нарны, өөрдилге черлериниң залдарын, клубтарын бол-гаш өске-даа хой-нитти чер-лерин акжыл турар бис. Аңаа немей дараамалда чүгүла база демисекир каалып, чугула айтырты ол. Чангыс соңгудула окрутту-дан буртуеттирген ийден хей-кандидат соңгучулар-биле ужуражылганын чан-гыс үесе кады эрттирери бот-чүтүт аңгы, улусту ийи-шч каттап чымы турбас кылдыр аан. Айтыртынын өске талазы — депутатка кандидаттарынын программа-зын соңгучуларын деп-шептирип, сайыры көөрүгө-гө, анаа үнелел бээрине-даа иңдилг болгай. Кол-ла чүве соңгудула мурунун демиселинге кандидат кичи бургузунун ден-деси бай-далдыг кирижин чедип алыр болур.

— Ужуражылга эртри-ринге депутатка кандидат-ты идиң үндүргенин кол-лективтиң ийкеп, азы хой-нитти организастаарынын талазыдан деткимче, дуза

база турар ужурул аа? — Албан. Соңгудула учас-токтары-биле харылаалык болуру күнелиң. Кандай-тургазы дээш туржур, «аарыры» болуп, соңгу-радтыг болуп укурду. Бир-таз, идиң үндүрүп ала-ган болганда, деткир апар. Кандидаттарын соң-гудалар түндүрери-биле хоорай Советиниң улус де-путаты болуу дээш сагыш човап турар коллективтер бар. Кичээ, «Тыва авто-транс» девисекар-бүдүрүл-гө каттыжымышынын, «Тыва суг-мелиорация» каттыжымышынын болшак өске-даа бугуруттелерин, албан черлериниң хей-ни-ти организастаары айты-рынын харысалга, соңгу-рад-биле көрүп турарлар. Хоорайнын чоочуннар чөвү-лениге хамаарыштыр база ындыг үнелел берип бо-лур. Оон ийди депутатка кандидаттын буареттирген икчилери иденкейлиг болур ужурулуг.

— Кызыл хоорайнын со-циал-экономикиг амгы бай.

далын, келир үезин көр-гүскен тайылыр-детерижи-гени албан-биле тургузуу, парлаткыч, ону ужураш-тырга үезинде амьдыр кыла-га үезинде кандидат кылдыр депутаттыг кажал оларга дугунага кандидат кылдыр буртуеттирген дугайында шымылыгай тымыс ту-ра, соңгудула комиссиязы оңу база кайты берген бол-гай. Ол айтырмы талазы-биле кандидаттар бүрүн чөпсөнгөндөн деп болур, кончүт эки-дур. Соңгуду-ларга чедир артык үесе соңгудула комиссиянын акжылдык планы черле кандыгы?

— Кол-ла соорулгавыс — кандидаттар-биле соңгучу-ларынч ужуражылганын органи-настастары. Ол акжылды соңгудула участокарында информация-пропаганда төп-териле кады чорудуп ту-рарымыс бо. Кылыр, шит-пирлээр айтыртылар-ла бисте хөй.

Вера КУУЛАР интервью алган.

КАНДИДАТКА ХАМААРЫШТЫР

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улус депу-таттарынын кандидатыр депшиттирген Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейниң уруундан чагаа бис-тин редакцияга келген. Ону доңуу-биле парла-дымыс.

Эртим редакция. Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей-нин уруу Ирина Каадыр-ооловна Бичелдей силерге бижиң өр мен.

«Ажын чүгаш» деп чама-чылдыг көргөш, бо дага-чы бижиң ужурга тава-рыштым, ачамын улус депу-татынын кандидатына деп-шиттир деп турарым ол дам-чылашпаган билдим.

Мзон бодалым болза, депу-тат кичи дээрге сеткил-са-гыжында булайың, чагай болшак сагыш човангыр, бири ээлчеге, өскериниң дугайында, а оң соонда, бо-дун дугайында сагыш са-дык чооруу кичи болур. Ыччаарга К. А. Бичелдей кандыгы?

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улус депу-таттарынын кандидатыр депшиттирген Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейниң уруундан чагаа бис-тин редакцияга келген. Ону доңуу-биле парла-дымыс.

Улаас 20 харлаар мен, уруугул деп турарым. Ачам чорупкан соонда бүтү 16 чыл дургузунда ол дуза көрүзүм, менче колун сууур көрбөз, ынчаарга мен оң. — ачам кийден дуза дил-ел, наш удаа холум сунуп келген мен. Ол ийи дугаар өт-бүлө тудуп чоруу баарга, аям дык-ла муңгаран чү-ве. Ачам азамын аарып турган үезинде — Красно-

кылдыр чарлаттынын турар ышкыжай. Оң кандыг үле-гер-кеңикти ам болуру? Мзон аш-өөрүм ооң эдип наан чуруттары бир азын көрдүр. Ачам-биле мзон арама харылааның чан-дымын, оон ийи арнынны олар эни билдилер. Чон-биле ужуражымышыңарыга ол: «Бирги өт-бүлө-биле харылаавыс эни, уруумга дузалык чорурүм» деп чугаалап чоруур-дур.

Бир катал 7-классна өө-ренин турмузда, авам мени ачамга чедире берген, а оң надык бисти үндүр ола-дыккан. Бүтү чүве ындыг болганга ол өөрүп тур-ган. Кудумчуга ужуражыл көрүм, менден хей көрүп көрдүр. Ол ам кырган-ача алган хирезинде урууң олун чангыс катан-даа со-чугурап көрбөз.

Мзон дугайында безин бичи-даа сагыш салбап кичи чоңа чүгө чүгө кыл берип шыдарып? Ийет ындыг. Өскелерге эки, чараш чаным кичи кылдыр ол көстүп шыдар, чүгө бодунун эрге-ажымы дээш. Бо чагааны парлаарын кончүт дилдим, ол кичи нандыг кичи деп чүвени бүтү улус билеп алың.

Хундуе-биле Ирина БИЧЕЛДЕЙ.

МАРГЫЛДАА ЧИДИГЛЕНГЕН

Чадааның соңгудула окруттарында улус депу-таттарына кандидаттарын буртуети доңуулан. Соңгудаларга уткуштур белектеп мурундаа-зын-даа калбарган. Хун к

ЧОГААЛДАРЫ МӨҢГЕ ДИРИГ

Тыва драматургиясын классиги Виктор Шогжалович Кев-оол 1925 чыда гашыгында алаш-хүдээге эл артыр. Хем-Хем-Хем чегини келген. Оон уран чүгүлө халкымыздын чыгармачыларын «Орус ойнаар-бажына» дээр күдүгүлө эгелген. Анаа ССРЭ-нин элдин черини ажалдамычылары, орус шыоанын башкылары болган өскө-да интеллигенция баптан алган. Бот-тывынгар уран чүгүлө эргазастан турганар.

«Орус ойнаар-бажына» болуп турган шире, көчөртөрүнүн белеткенин тыгыздар ургучул барып көртү, тыва уран чүгүлө баштайгы таланы салып эгелзени ол. Оларын бирөөси — Алды-Тулун Кев-оол. Талантыгы аягы, композитор, баштайгы тыва драматург болу бөрүнүн ошү чогулмаа моон үгөн. Төртмеленде салым-чачанын деп чүгө ол-да болган тыва шире оол «Орус ойнаар-бажынын» драматикал алдычы болу берген.

Кызыл хоорайнын албан-халкы чурттакчыларын иштинден уран чүгүлө сулдугулары Кев-оол ажал элдин орус чурттакчыларын өттүндү бот-тывынгар уран чүгүлө болушун тургузу алган. Бичан бичини угуу-бичини бичи бар эвес, ынчалза-да баштайгы шилерин сцена кырында уду чогаалды. Ойнаар шенелде бир дугарында эгелзени, Виктор Шогжаловичтин ол талабы-биле салгынынын дына соду.

«Баштайгы бөлүмүн» көрүшкүчүлөр чыгып алган, хурдалар турган бис. Чүгүн дугайында ойнаарын, болушуктарынын чыккылар көртүргөнүн, чуку чугаалажырын баштайгы кыш дугары алар. Амгы үенди-биле алыр болза, режиссура-дыр айнып, ролдарын хувадыны алап. Дугарып алган тема-ынды хувадыны, сен кылат сандыгы бол, сен кам кижи болуп ойнаар болуучу, тааркыр-дыр сен дикан алган, ам-на белеткенин кирпитер бис.

Сес-доматы уду чогаалды, овор-хөвирлерин тургуары терини берге. Чүгү чугаалажырын утуп алган. Чыгала-а эгелзөр турдуусу. Чыгалажырынын когап-чылап келген мөчүлөгүн чурдуу-да бар. Каш кокук иштинде туруйынга келгеш «Ойнаар-бажына» идик-хеп, паш-савазы хоорай чогуунда аалдардан ачылап алдыны.

Хамның дери-дугурун Кев-Тейде хам иккиден ачылдырымыска берзени. «Часаа черини айтышымы-дыр» деп Шара-Хөө хамны мегелде турган. дери-дугурун хуна-ашкан бис. Хөөкүндү көрүп-ирери-даа, Хөөкүндү сестя-сестя дери-дугурун бисе берин каан. «Хам-оол хамнал тур» деп сес чок, сепнега уду чогааткан баштайгы шивини мичан көргүсетенис ол. Хам-оолдун ролон бодум күүсетенис мен. Ойнаымыс соолуңа болган удузу шупту чыгып алган. хамга кыдат сарып пай, сарып таанык, даалым ба садып алпарын беринен. Шара-Хөө хамны өөрүртү-даа көнүгү, көрүп-сестяни чүгө берги, хамны-даа. «Дери-дугурун херек болза, сонда ал тургунар» диген.

Ол-ла кычаар диленин, колданып чуруп тургаш, «Ойнаар-бажына» «Бажар кыдат», «Салгыт кылат», «Хам-оол хамнал тур» деп шилериниңиң чога көрүгүсүни бис. Тыва уран чүгүлө чогулмаа моон эгелзени чүгө ийни — деп, Виктор Шогжалович соду чугаалыны бола сала бөр икки.

Орус бөлүмүнү кычаар ажалдап турганын Кев-оол көрүп ап, ол бугулар чорударын кызылдып турган. Тыва-ларын боттарынын үжүк-ичини бар эвес, кичан көргөчү мүүсүн соолуңа драма-тург сактып чугаалага, хам-оолда каттырчымыа ион-чүг. «Ойнаар-бажына» спеланын мурунда көрүгүсүргө көзүбүс үгөк бар. Оон иштинде бир кижи дептер туду алган мончутунган, бичинтинен, ыт дымы дег саалынырын ойнаачыларга үгөк берип-даа олурар. Ол кишини тывалар көргөш, артистерин тусай бичикчи деп билит турганар.

Сүфлери кычаар билит алганары ол-дур ийни. Азы көнүгөтү үзүндө бир кижи мурунда туруп алган, кол чайып турган шире үзүндө режиссеруну башкарылганы удуруп чыгарар даргалары деп билит алганар.

Виктор Кев-оол дугайында бичик-даа, кады ажалдап-да чороан өөрүңүч сактышынын дына соду. Удузун чогаалчысы Сергей Вулетун «1927 чыда Кызыл-га баштай келгеш, «Ойнаар-бажына» шери хептиг олдун хам кижи өттүңүч ойнаарын чүгө утпас мен. Чогуу ошү кичан хем бе, шире ирге бе диген кады алган турган. Соолуңа хам өттүңүч турган артизм Кев-

оол болган чүгө» деп чугаалаар.

1956 чыда театр коллектив «В. Кев-оолдун бейеш харлаанын демделгеш», «Хайыраан ботту» көрүгүчүлөргө бараалаттыныс. ТАР-нын «Өрөөн шеринге» Ады-Тулун Кев-оол-биле кады алган турган. «Ойнаар-бажына» эрттир, «Ойнаар-бажына» эрттир Давид Даныш-оолдун мынча дэрини утпас мен: «Совет хаммагыларын, удузду «Орус ойнаар-бажына» дээр күдүгүлө оюно-толғаа болу бөрүгө, шери-лерден Ады-Тулун Кев-оол дээр оолду көнүгүч соуургу турдуу. Ычан ол садыгы кыдаттын ролон күүседи бөрүгө, кыдат кижи кара олчан болу бөрү чүгө болгай. Бей-Хаакка кыдат бүгөңүн салдыгымыа кыдат оор-даа салгымыа кирит көрү чүгө ийни ол. Талантыңын мичан-на кичи кайгаар чүгө болгай».

Дөртен аягы чыгыштырган Дегелитин Деге бары. Дөртен шерин чыккап сургаан Төп-ле черде дөрт-ле аямы — дикчи ырлажыр болгай. Ук ырыны Кев-оолдун башталымы-биле хоорайнын амыктары чыккалычкан чирткелер ырлажыр турган. Чыккалычкан амыктарын шери паарачынын чанынга Кев-оол баштар турган. Туриниңе туттунуп, чере эрес, кашагынын чон кайгаар. Амыктарын эки херетте берил, ойнаачылар, кичилер-биле чугаалажык билер болган. Кев-оол шериңе старшина эргелич чороан.

Тыва уран чүгүлө эгелзениңиз 1928 чыл оша болушукун болуп арткан. Шыан-ла, оон композитор, драматург, астер болу бөрүнүн оо чыдагы кузуну оон амылгыларга эне өөрүнүкүлү хунер болуп арткан. Бир катар ол надалагы амыктын чанынга хой амыктар чыда берген турган эскерин каан. Олар биле чугаалажыга, КУТВ-ка өөрүңүч күзелиң амыктар болган. Дондул сайытка доран барган, өөрүңүч күзелиң илереткен. Хари эрте берген дээр Кев-оолду ылар чорударында сайг отойлаан. Барыны-Хемчик кожуку чуртут Бада-оол дээр эки хари кызырын ал деп чыгырга, ол олчан кылган болган, КУТВ-ке нокуунардан келген оолдар, кыстар-биле кады Улуг-Хем-

ни куду сайкытандып бадыт, улуз черге Москыга угап кирип алыр дээр айттыныкан.

Москвага дөрт чыл дугурунда өөрөңгөш, орус классиканың драматургия-биле улам чоон ташыган. Орус култураның хамны-ла дэкилерин бодунга шигээдин ап келген.

Виктор Кев-оол дөрт чыл өөрөңгөш, сургуулу доозупаш. Тывазынга чыгып көзүп, профвилелдериниң култура-массалыг илдизиниң эргелениңизге ажалдай берген. Тыва бичик чогаалыңаңдан бөр ийи чыл эркен бичикке өрөөни, республиканың култура хөгүдөңүн улуз бажынырын кылат. Бичик-бичигди Кев-оол «Чалым-Хая», «Чутту утпаалынар» деп шилерин бичизи, чога көртүгүшкөн. Ол-ла ажалдап турган, Москвага ийи чыл хуусаалыг дээди курстарга өөрөңип алган. Чыгыа дыштангыларын үзүндө төрөн черинге көзүп, «Кажынай», «Ынакшай» деп шилерин бот-тывынгар артыгтерге өрөңдип, сцена кырында тургусун. Бөрөңдөңүн доозуңаның соолуңа «Хайыраан бот», «Мань-Кара», «Эки хун» деп шилерин бичизи. Оларын бирээси ам-даа тыва сценага чүгүлө черин ээлеп, көрүгүчүлөрниң эркиңе чогаалы болуп арткан. Ук чогаалдарын Кев-оол боду режиссерлап турган. Тывага ажитынган «Уран театр» студиясыга бот шилер өөрөңдөргө материалдары болуп турган.

Кев-оолдун шире чогаалдыр талантыңы чогулмаа бот чыдаара көстүп келген. Ол чүгө чогаал ажалы-биле кызыгаарланып, шиге ойнаар салым-чачанын база көртүгүчү эгелзени. Оон тургусан овор-хөвирлерин чогаалды идеяны шупту-ла өттүр соглеп турар. Комедияга ойнаанда, көрүгүчүлөр ошу алап катын-хөг-биле хулазарткан, бир эвес драма азы трагедияга чоруп чораша, Сарыг-оол биле Бургунун адын адилзени ошү ном салып көрбөдөн. Бо ийи чогаалыңын дугайында адаан кудумчу төрөн черлеринде бичик чок. Ычанаш мону бичиди.

Республиканың улуз, биче суурларыга чоруп чораша, Сарыг-оол биле Бургунун адын адилзени ошү ном салып көрбөдөн. Бо ийи чогаалыңын дугайында адаан кудумчу төрөн черлеринде бичик чок. Ычанаш мону бичиди.

Максим МУНЗУК. РСФСР-нин, Тыва АССР-ниң улузун артын.

деп шилерин база көрүгүчүлөр багай эвес хулап алган. Ол кышан чоңа неперзени, тыва чоңуну аас чогаалыңдан үндөңлөтүнгөн ажалдарың ырларын санап олурган-даа кычаар. Оларның сагы эвези-даа болза, шуптуу чоң аразында чурттан чорур.

Виктор Шогжаловичин дугайында чугаалап олура, тыва култураның өскө-даа эгелекчилери ыттавааны баарга кайып болур. Алексей Чыргал-оол, Степан Сарыг-оол, Сергей Бүрбү олар кычаарлар дээр херэ бөр бе? Олар шупту чоңун артизи, чогаалчылары. Алексей Вонгаевич чүгө алдарыг композитор эвес, шир артизи бичанаш драматург, астер, композитор Кев-оол болган бо шү кичиниң дугайында бодумун бодалымын илередисени кичи мен. Баштайгы тыва драма чогаалчымын дугайында бичиттиниге чуу чок болурга, Виктор Шогжалович дугайында тодарагайлар аарак бичиди.

Тыва литератураның болгаш уран чүгүлө эгелекчилери дөрт кижи ам бичини аравыста чок. Оларның чон-да артырып маан ийи нажа-даа балалбас. Азы бир гөз чугаалагаар, оларның чогаалдары чоң аразында чеге-даа чедир чурттан чорур дээрим ол. Тывамын алдарыг оолдарың чүгө чогаалчы ажалдарыңа сикки ханып чорургу эвези хери-дир. Оларын ады хун бурдуе каракка көстүп, кулакка дыналыч чорур болза дээр септелик бар. Виктор Шогжалович тыва драматургия эгелзени, ошү хөгүткени болганда республиканың хөгүрүшүн театрарына Кев-оолдун ады тываа сагы өөрөңдиги, ажалыг-дыр. Ону класса өөрөңип турар мен. Бодумун тыва болганымга чоргаралың, тыва дыл, литература ичкелдеринге ынат-тыр мен. Сөөлү уде бистини тыва дыл-ымын үзүңи бе-дигени, ошү арыг ажалдагы дугайында чугаалажык, эрте-практик конференция кирип чораша тыва дыл, литература башымы Валентина Янгитюнуң Монгуш алаш-ыстык үзүңи дурмуерин биске чугаалап берген.

Бистин Эрин ортуман школазын тыва дыл, литература башкылары В. Ч. Монгуш, О. Ч. Дамба бурунгу тыва дылын эки билер. Олар биске өрөңүч берген сестерин шын бичириниң, адаарынын дугайында ажалды солун кылдыр чорудуп турар. Ындыг турбуке, Б. Донга «Шын» солуга «Өскөртөсө чүл» деп чүгүлдө Шагаал-Арыг хоорайда орус, тыва чон кады чурттан, ажалдап турар бис. Ычанаш эоти кылдыр «Шагонар», «Аргууш» деп адаа кадыгыңаң деп турар. Мен бодум хуума орта чөпшөршис мен. Чүгө дээрге бо — Тыва АССР-дир. Бистин республикада чүгө орус эвес, өскө-даа напшалар хой. Олар шупту тыва дылды өөрөңип, аана чыгычар уктурут. Бистин Эрин суурда база орус чө эвези-даа болза, бар. Олар шупту арыг тываларлар. Оларга Клиновтар, Пенчиковтар, Самора-довтар, Жулановтар, Тардыловтар, Колостюковтар дээр оон-да өскөлөр хаммаарың. Тыва дыл-ымын чүгө дурмуерин чүгүмүдүп, ошү арылаша түдүм, сестерин орусчуду адаарыңа айттырың сала бөрүгө таарың бе? Орус чон-биле кады чурттан, ажалдаары көнүгүчү ки, интернационалчы найраалы билер. Бир эвес ол талазы-биле сепил-сагымы аарып чорур болза, кичи-аңгымы коллектатерге, бичи органиацияларга тыва дыл бөлүмүн органиасташа, оларын өөрөңип, дузалыша деп санадың мен.

Белекша БЕЗИКЕИ. Эрин ортуман школазын 10 «б» классынын өөрөңипши. «Анык бичикчилер» бөлүмүнүн кеккичү.

Республикага булттаар, алдыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес хар чаар. Сонугу-барың чүктен хаттың дүрөңи секундада 5—10 метр. Агаар дунае 21—26 чамдык райононга 30 градус чедир соот. Хундө 10—15 чамдык райононга 1—6 градус соок болур. Кызылга агаар улуз өскөл-релбес, хар чагыб. Хат кошмак. Агаар дунае найымсалык 24—26, хундус 11—13 градус соот.

Николай Лемчаевич Монгуш Чадавада көмүр-данычларының Култура бажынында 18 чыл дугурунда киномеханизмди кыс-чегинде аныктар орусунда киномеханизм ажалыңа база чорудуп турар.

СЭНП Чоон-Хемчи райононуң кеңсигүнү, коммунист Николай Монгуш бодунуң кытып турар амыкында алгыда, рабондун кино-чегинде аныктар орусунда киномеханизм ажалыңа база чорудуп турар. ЧУРУКТА: Н. Л. Монгуш, Виктор ХОВАЛЫГЫНЧЫН ФОТОЗ.

Өөрүшкүнүн ыры

Хулузургу үргүдүлө чөмөп чорур, шөйбөксиз овор ак шарылар, уаан дүрү-сының, чугаакыр, чакы, арыг-сыл кеттинген, тоотту-тоинааныңа кылажи бисин дааш чок шыкан сагындыр, назыны дөтүл өрө-даа, айнышып олчан. Чүгө келген мөчүлөгүн чордуу-да бар. Каш кокук иштинде туруйынга келгеш «Ойнаар-бажына» идик-хеп, паш-савазы хоорай чогуунда аалдардан ачылап алдыны.

Сундуай Шөлөөвич улузун ырларын, козамыкта-рын, үгөргө чугаалажы, тывызыгарың билериниң талазы-биле көнүгөчү чарлар чүгө болза, кымы-даа аш-тырбас, бичик чүгө болза, улуз чымыды ном болур деп бодаар мен. Чадаанадан үгөш, Сут-Хөлчө халымыс. Уаан оор чалагарың болгай, бистин дилэвичи богаар ол козамыктап эгелзени. Ылым-чылым бардымыс, чамдыкта шупту чиршо-даа дүжө бөр бис. Брайаымыс Сут-Хөлчө чедир, оон дедир көзөгө база чыгыс-даа куллет катала-вайн ирлеп келди. Чагыс-ла аалагга 200 дир куллеттин санап чоруй, бодалымы алаанак, бодулуп кадым. «Чыккан хой тургусас», бо бөдүүн, ак сепкиндиг, чагай мөүш-шынарлыг хооруну коммунист эртен өөрүңүч хая көрүрү артык эвес. Сундуай Шөлөөвич 60 харлыг. Чартык вектен аягы үе иштинде оон кычып чораян ажал-херзон демделзени иш-ажал дестеринде чүгө эвиден өскө демделзени чок. Сундуайың күш-ажалын үгүзгө 1948 чылдан Сут-Хөл районун «Налин» колхозунун кеккичү болуп киргенден эгелзени. Баштай сакыг шугумуна элзэн ур ажалдаан соонда 1971 чылдан 1985 чылга чедир Алдан-Маадар көдө сооледиңиң чанында шери стодуунуң навалыңын ажалда-зын а 1985 чылда че-буле-лиңи ажал-биле Чадаанага көчкүп келгени, районун Култура бажынынын агит-культбарадыныга методист чеген.

1958 чылдан бо хунерге чедир Сут-Хөл болган Чоон-кыр. Биче октаанын сиден ийри октааның сиче чедир бөдүлү хостуг ырлар кичи. Диапозону биче ырларын бич куллетин чыгыс үгө, дараазында куллеттин бич октава бедиктеп ырлар. Бо концерттерге ийил үгелзени-биле «Адам каякан дүжүметти» деп улузун ойнаарын болган соон-даа, ажалыңа боду козгааткан «Кектиң чүг» деп чаа ырымы күүсөдир чорду.

Сундуай Шөлөөвич улузун ырларын, козамыкта-рын, үгөргө чугаалажы, тывызыгарың билериниң талазы-биле көнүгөчү чарлар чүгө болза, кымы-даа аш-тырбас, бичик чүгө болза, улуз чымыды ном болур деп бодаар мен. Чадаанадан үгөш, Сут-Хөлчө халымыс. Уаан оор чалагарың болгай, бистин дилэвичи богаар ол козамыктап эгелзени. Ылым-чылым бардымыс, чамдыкта шупту чиршо-даа дүжө бөр бис. Брайаымыс Сут-Хөлчө чедир, оон дедир көзөгө база чыгыс-даа куллет катала-вайн ирлеп келди. Чагыс-ла аалагга 200 дир куллеттин санап чоруй, бодалымы алаанак, бодулуп кадым. «Чыккан хой тургусас», бо бөдүүн, ак сепкиндиг, чагай мөүш-шынарлыг хооруну коммунист эртен өөрүңүч хая көрүрү артык эвес. Сундуай Шөлөөвич 60 харлыг. Чартык вектен аягы үе иштинде оон кычып чораян ажал-херзон демделзени иш-ажал дестеринде чүгө эвиден өскө демделзени чок. Сундуайың күш-ажалын үгүзгө 1948 чылдан Сут-Хөл районун «Налин» колхозунун кеккичү болуп киргенден эгелзени. Баштай сакыг шугумуна элзэн ур ажалдаан соонда 1971 чылдан 1985 чылга чедир Алдан-Маадар көдө сооледиңиң чанында шери стодуунуң навалыңын ажалда-зын а 1985 чылда че-буле-лиңи ажал-биле Чадаанага көчкүп келгени, районун Култура бажынынын агит-культбарадыныга методист чеген.

1958 чылдан бо хунерге чедир Сут-Хөл болган Чоон-кыр. Биче октаанын сиден ийри октааның сиче чедир бөдүлү хостуг ырлар кичи. Диапозону биче ырларын бич куллетин чыгыс үгө, дараазында куллеттин бич октава бедиктеп ырлар. Бо концерттерге ийил үгелзени-биле «Адам каякан дүжүметти» деп улузун ойнаарын болган соон-даа, ажалыңа боду козгааткан «Кектиң чүг» деп чаа ырымы күүсөдир чорду.

Сундуай Шөлөөвич улузун ырларын, козамыкта-рын, үгөргө чугаалажы, тывызыгарың билериниң талазы-биле көнүгөчү чарлар чүгө болза, кымы-даа аш-тырбас, бичик чүгө болза, улуз чымыды ном болур деп бодаар мен. Чадаанадан үгөш, Сут-Хөлчө халымыс. Уаан оор чалагарың болгай, бистин дилэвичи богаар ол козамыктап эгелзени. Ылым-чылым бардымыс, чамдыкта шупту чиршо-даа дүжө бөр бис. Брайаымыс Сут-Хөлчө чедир, оон дедир көзөгө база чыгыс-даа куллет катала-вайн ирлеп келди. Чагыс-ла аалагга 200 дир куллеттин санап чоруй, бодалымы алаанак, бодулуп кадым. «Чыккан хой тургусас», бо бөдүүн, ак сепкиндиг, чагай мөүш-шынарлыг хооруну коммунист эртен өөрүңүч хая көрүрү артык эвес. Сундуай Шөлөөвич 60 харлыг. Чартык вектен аягы үе иштинде оон кычып чораян ажал-херзон демделзени иш-ажал дестеринде чүгө эвиден өскө демделзени чок. Сундуайың күш-ажалын үгүзгө 1948 чылдан Сут-Хөл районун «Налин» колхозунун кеккичү болуп киргенден эгелзени. Баштай сакыг шугумуна элзэн ур ажалдаан соонда 1971 чылдан 1985 чылга чедир Алдан-Маадар көдө сооледиңиң чанында шери стодуунуң навалыңын ажалда-зын а 1985 чылда че-буле-лиңи ажал-биле Чадаанага көчкүп келгени, районун Култура бажынынын агит-культбарадыныга методист чеген.

«ШАЙЛА АРАК» — ЧОГААДЫКЧЫ КЛУБ

Бай-Тайга районун төп библиотеканы системаның ажалдачылары чон орту-зуна ном пропаганда-ларыдан алгыда, ажалыңың хөвирлерин чаа арга-биле өскөртүп, бо талазы-биле коску ажалдарын чорудуп турар.

Библиотеканың Култура бажынында эртин турар массалык хемчеглерге киршиден алгыда, албан черлеринге, органиацияларга болган көдө ишчилериниң сонуугура айттырыла-рында хамаарычкан ажал чугааларын, учурамыла-ларын эрттир эгелзени. Районун төп библиотеканы системаның «Шайла Арак» деп литература-хөгүмүчү эртен чыдагы чогуулу эртен чыдагы чогуулу ажалыңа ажалыңа. Бо клубка ажалды бери мергезинде кичилер-биле учурамыла-ры эрттирген бис. Чогаал, туугулар, көдө ажалды айтың тусай артемынле» ир дэки кымынын чон дээр. Ам оон бир чегинде тодарагыңа дөңкөп но-рей.

Чоокта чаа төп библиотеканы системаның библиотеканылар Ээр-Хавак сүт-бараан фермазынын клубуна «Хөгүмүңдө хөгүлү» деп бот-тывынгар композитор Борис Чамбытын чогаал ажалыңа тураскааткан литература-хөгүмүчү кеңеши органиастап эрттиргенис. Дышта-ныла кеңезиниң спеланын бо одуртуларын автору бичит тургусан. Борис Чамбытын доңчу чагаалы-биле болган оон чогаалың алгалаары улуз соудургал-биле дылаанар. Ажалыңиң кичилер, амыктар не керзөңөңөр, на-лырл, мынакшыл, төрөн чуртчувезин наас-чарын алгал-Бөрөгөш, өзү орав салгалымы дугайында ирларын күүсөдиз дышта-ныла кеңезиниң вол не элзэн элзеп турган. Ирларын күүсөдиз библиотеканылар Чечек Иргит, Оксана Кертик, Ольга Чи-

мит, Алдынай Саал, Ачымаа Таргы болган Култура бажынында «История», «Монголдук сыры» ал-Монголдук удуздукчу Андрей Опей, култура илдизиниң эргелкенис Чечек Монгуш болган өскөл-ле-ла чараш болган тода кылдыр айи тутканар. Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында икк кадарың хозчин коммунист Дун-оол Иргит, ында медлуат эргелкенис Дарья Ваваыл чокка Борис Салчаковичиниң ырларын күүсөдиз турдулар.

Кеңезиң ийни кеззөгө стодар артыңа саначылар болган библиотеканылар сааданканар. Алк шайы артап, иңг аш-чечин икки, Борис Салчакович Чамбыта айтырганы салып, ажал чугааны кылганар. Ажалыңиң дугайында библиотеканылар болган саначылар аразында соуургал хөвөрлөңөр. Мындагы ажалды өскө-даа хөвириниң дыштангыла кеңезлерини фермага ууда-дараа эрттир чүгө турарын библиотеканылар аазан.

Кеңезиниң ыншү кеззөгө библиотеканылар болган саначылар массалык ойнаар болган танчыларын ойнап кеңезлөңөр. Танчылары Борис Салчакович баянга ойнап берген. «Челер-оюну» теп, залыста, саначылар дыка ойнап чедир мага хандыр ойнап дыштаганар. Фермазын хозчун саначылары Севенбаа Салча, Александр Билчей олар амыктардан чыда калбай, чин адал ойнап турганар. Хөгүлү, солун кылдыр дыштангыла дээр фермазың коллектин Борис Салчакович илердиң айна бичик кадымыңды, хөгүмү ажалдымын а ордуку түзөңүч бичи утпа-шынарлыг кеңез дээр чыгып сестерин саначылар чугаалап турган.

Чымыс АДЫГ-ООЛ. Библиотеканы.

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОНЫ: редактор — 3-43-34; корректура — 3-33-91; 3-34-17; 3-34-11; 3-34-26; 3-34-28; 3-34-29; 3-34-30; 3-34-31; 3-34-32; 3-34-33; 3-34-34; 3-34-35; 3-34-36; 3-34-37; 3-34-38; 3-34-39; 3-34-40; 3-34-41; 3-34-42; 3-34-43; 3-34-44; 3-34-45; 3-34-46; 3-34-47; 3-34-48; 3-34-49; 3-34-50; 3-34-51; 3-34-52; 3-34-53; 3-34-54; 3-34-55; 3-34-56; 3-34-57; 3-34-58; 3-34-59; 3-34-60; 3-34-61; 3-34-62; 3-34-63; 3-34-64; 3-34-65; 3-34-66; 3-34-67; 3-34-68; 3-34-69; 3-34-70; 3-34-71; 3-34-72; 3-34-73; 3-34-74; 3-34-75; 3-34-76; 3-34-77; 3-34-78; 3-34-79; 3-34-80; 3-34-81; 3-34-82; 3-34-83; 3-34-84; 3-34-85; 3-34-86; 3-34-87; 3-34-88; 3-34-89; 3-34-90; 3-34-91; 3-34-92; 3-34-93; 3-34-94; 3-34-95; 3-34-96; 3-34-97; 3-34-98; 3-34-99; 3-34-100; 3-34-101; 3-34-102; 3-34-103; 3-34-104; 3-34-105; 3-34-106; 3-34-107; 3-34-108; 3-34-109; 3-34-110; 3-34-111; 3-34-112; 3-34-113; 3-34-114; 3-34-115; 3-34-116; 3-34-117; 3-34-118; 3-34-119; 3-34-120; 3-34-121; 3-34-122; 3-34-123; 3-34-124; 3-34-125; 3-34-126; 3-34-127; 3-34-128; 3-34-129; 3-34-130; 3-34-131; 3-34-132; 3-34-133; 3-34-134; 3-34-135; 3-34-136; 3-34-137; 3-34-138; 3-34-139; 3-34-140; 3-34-141; 3-34-142; 3-34-143; 3-34-144; 3-34-145; 3-34-146; 3-34-147; 3-34-148; 3-34-149; 3-34-150; 3-34-151; 3-34-152; 3-34-153; 3-34-154; 3-34-155; 3-34-156; 3-34-157; 3-34-158; 3-34-159; 3-34-160; 3-34-161; 3-34-162; 3-34-163; 3-34-164; 3-34-165; 3-34-166; 3-34-167; 3-34-168; 3-34-169; 3-34-170; 3-34-171; 3-34-172; 3-34-173; 3-34-174; 3-34-175; 3-34-176; 3-34-177; 3-34-178; 3-34-179; 3-34-180; 3-34-181; 3-34-182; 3-34-183; 3-34-184; 3-34-185; 3-34-186; 3-34-187; 3-34-188; 3-34-189; 3-34-190; 3-34-191; 3-34-192; 3-34-193; 3-3